

KOMPENSĀCIJA PAR NEMANTISKO AIZSKĀRUMU KRIMINĀLPROCESĀ UN TĀS NOTEIKŠANAS PROBLEMĀTIKA

COMPENSATION FOR NON-MATERIAL DAMAGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND ISSUES IN ITS DETERMINATION

Nika Vigule, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes absolvente

Summary

In order to determine whether compensations to victims in criminal proceedings are fair, justified, and in accordance with criminal procedural regulations, a master's thesis was developed with a primary focus on the regulatory framework concerning determining compensation for non-material damage and resulting damages in criminal proceedings. The research examined ninety court judgments, from which fifty were selected for in-depth analysis and evaluation of the circumstances determining compensation for non-material harm. As a result, deficiencies in determining compensation for non-material damage and violations existing in compensation determination practice were identified.

The author provided suggestions for addressing these issues, offering solutions for improving the compensation institution.

Atslēgvārdi: kompensācija par nemantisko aizskārumu, kompensācijas apmērs, kompensācijas noteikšana, morālais kaitējums, kompensācijas priekšnoteikumi

Keywords: compensation for non-material damage, amount of compensation, determination of compensation, moral damage, compensation prerequisites

Ievads

Tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā ir cilvēka pamattiesības, kas ir nostiprinātas Satversmes 92. pantā.¹ Tādējādi valsts garantē personai šo pamattiesību atzišanu un ievērošanu.

Kriminālprocesa likuma² (turpmāk – KPL) 1. pants nosaka KPL mērķi, kas ietver arī cietušā interešu garantēšanu, līdz ar to arī tiesības saņemt kompensāciju par kaitējumu, kas radīts ar noziedzīgu nodarījumu.³

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922.

² Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005.

³ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 06.07.2023. lēmums lietā Nr. SKK-71/2023.

Ar noziedzīgu nodarījumu var radīt ne tikai mantisko kaitējumu, bet arī nemaniskais, tādā veidā aizskarot personas nemaniskās tiesības. Doktrīnā ir atzīts, ka grūtākais ir tiesai noteikt mantisku gandarījumu par nemanisku kaitējumu, jo ir jāsniedz monetārs “novērtējums” nemaniska rakstura sekām atbilstoši tiesas ieskatam.⁴

Ņemot vērā minēto, kā arī to, ka Tiesu prakses apkopojums⁵ šajā jautājumā tika izstrādāts 2011. gadā, t. i., pirms 14 gadiem, autore veica pētījumu, lai secinātu, vai apkopojumā konstatētie trūkumi ir novērsti. Ņemot vērā veikto pētījumu, autore uzskata, ka jautājums par kompensācijas noteikšanu kriminālprocesā būtu aktualizējams.

1. Kompensācijas jēdziens un veidi

Atbilstoši KPL 350. pantam kompensācija ir naudas izteiksmē noteikta samaksa, ko persona, kura ar noziedzīgu nodarījumu radījusi kaitējumu, samaksā cietušajam kā gandarījumu par morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām un mantisko zaudējumu. Tiesas noteiktā kompensācija nav uzskatāma par sodu Krimināllikuma⁶ (turpmāk – KL) 35. panta izpratnē vai dubultsodu KPL 25. panta izpratnē, bet tā ir mantisko zaudējumu risināšana KPL noteiktajā kārtībā.⁷

Tā nav atlīdzība, par ko varētu runāt, ja būtu jāatlīdzina tikai zaudētās mantas vērtība. Nemaniskais kaitējums (dzīvība, veselība, gods u. tml.) ļoti nosacīti pakļaujas novērtēšanai naudas izteiksmē. Tāpēc kompensācija ir naudas summa, kādu cietušais (izvirzot prasījumu) un tiesa (pieņemot lēmumu) uzskata par taisnīgu un atbilstīgu gandarījumu konkrētajā situācijā pie konkrētām noziedzīgā nodarījuma sekām.⁸ KPL 352. pantā ir uzskaitīti priekšnoteikumi, kurus tiesai jāņem vērā, nosakot kompensācijas apmēru.

Atzīstot to, ka jēdzieniem “fiziskas ciešanas” un “morāls aizskārumš jeb garīgas ciešanas” legāls skaidrojums nav dots, Augstākās tiesas praksē par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā apkopoti tiesību pētnieku viedokļi. Ņemot vērā minēto, ir norādīts, ka fiziskas ciešanas jeb sāpes tiek saistītas ar ķermeņa sāpēm, ko izraisa vardarbības lietošana, dažāda veida fiziskas traumas, ievainojumi utt. un kas izpaužas kā negatīvas sajūtas: sāpes, drudzis, nelaba dūša, reibonis un citi slimīgi simptomi, kā arī fiziskās ciešanas jeb sāpes, ko cietušais izjūt iegūto traumu un ievainojumu seku novēršanas procesā. Savukārt garīgās ciešanas tiek saistītas ar psiholoģisku diskomfortu un dažādām negatīvām emocijām, kas izpaužas kā bailes, pazemojums, kauns un citas negatīvas emocijas vai arī kā nopietnākas sekas – dažādas neirotiskas reakcijas, kas var tikt vērtētas jau kā psihiskas traumas. Minētais kaitējums pakļaujas pierādīšanai ar medicīnisko dokumentu, dažādu ekspertīžu palīdzību, taču pilnībā jāpievienojas gan teorētiķiem, gan likuma piemērotājiem,

⁴ Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Komentārs Satversmes 92. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Prof. Baloža R. zinātniskā vadība. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 157.–158. lpp.

⁵ Liholaja V. Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā, 2010/2011.

⁶ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998.

⁷ Liholaja V. 2010/2011.

⁸ Kūtris G. Komentārs Kriminālprocesa likuma 350. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. Stradas-Rozenbergas K. zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 925. lpp.

ka nav precīzu instrumentu, lai noteiktu ar šo aizskārumu izraisīto ciešanu apjomu un to pārvērstu naudas izteiksmē, jo cilvēka iekšējos pārdzīvojumus izmērīt nevar.⁹

Kompensācijas apmērs par nemantisko aizskārumu, atšķirībā no kompensācijas par mantisko zaudējumu, nav jāpamato, bet tikai jānorāda. Tomēr ir svarīgi norādīt konkrētu summu, citādkā tiesa nevarēs to noteikt.¹⁰

Neskatoties uz šo, pozitīvi un ieteicami ir vērtējams, ja cietušais kaut nedaudz pamatotu pieprasītās kompensācijas apmēru. Tādā veidā tas apliecinātu, ka tā ir rūpīgi pārdomāta, turklāt tas zināmā mērā atvieglotu arī pamatota nolēmuma pieņemšanu.¹¹

2. Kompensācijas par nemantisko aizskārumu noteikšana

Apkopojot visus priekšnoteikumus un vadlīnijas, ko izvirzījusi Augstākā tiesa, secināms, ka vispirms tiesai ir jākonstatē tas, vai personai vispār ir nodarīts tāds morālais kaitējums, par kuru pienākas saņemt materiālo atlīdzību.^{12, 13} Tad tiesai ir jāizvērtē KPL 352. panta pirmajā daļā minētie kritēriji,¹⁴ tie ir vērtējami kopsakarā, nepiešķirot kādam lielāku nozīmi.¹⁵

Lai veidotu vienotu praksi un nepārkāptu vienlīdzības principu, tiesai obligāti jāizmanto judikatūra un salīdzinošā metode. Teorētiski apspriežot apmēra aprēķināšanas veidus, tiek vērtēta A. Bitāna piedāvātā salīdzinošā metode: “[...] atrast tiesas spriedumu līdzīgā gadījumā un noskaidrot, cik lielu kompensāciju un par kādu nodarītu morālo kaitējumu cietušais saņēmis. Pēc tam to salīdzināt ar konkrētas jaunas prasības pamatu un attiecīgi secināt, vai varētu prasīt vairāk, mazāk vai tikpat.” Kā otrais variants tiek piedāvāts tiesai vadīties pēc taisnības un tiesību principiem, taču pieņemamāka šķiet šā autora norāde, ka tas neizslēdz arī abu metožu lietošanu vienlaikus.^{16, 17}

Tiesai arī jāpamato, kādēļ tā uzskatījusi atlīdzinājumu par atbilstīgu. Pamatojumam ir jāparāda, ka ir ņemti vērā un izvērtēti visi atlīdzinājuma apstākļi un tiesa nav balstījies vienīgi uz saviem subjektīvajiem ieskatiem, bet gan uz racionāliem juridiskiem apsvērumiem. Šāds pamatojums ir būtisks, lai ikviens varētu pārliecināties par nolēmuma tiesiskumu.¹⁸ Nosakot kompensācijas apmērus, nav pamata atsaukties un izvērtēt speciālajos tiesību aktos noteiktas summas.¹⁹

Kompensācijai ir jāpilda taisnīguma, prevencijas un samierināšanas funkcija.^{20, 21} Tai ne tikai jāsniedz mierinājums personai, kuras tiesības tikušas aizskartas, bet arī

⁹ Liholaja V. 2010/2011.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat.

¹² Turpat.

¹³ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 28.04.2008. lēmums lietā Nr. SKK-181/08.

¹⁴ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2023.gada [...] lēmums lietā SKK-[K]/2023, Liholaja V. 2010/2011.

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 18.09.2012. lēmums lietā Nr. SKK-406/2012.

¹⁶ Bitāns A. Par morālā kaitējuma izpratni Latvijā. Jurista Vārds, 18.09.2001., Nr. 27.

¹⁷ Liholaja V. 2010/2011.

¹⁸ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 16.02.2010. lēmums lietā SKA-104/2010.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 28.03.2018. lēmums lietā Nr. SKK-13/2018.

²¹ Satversmes tiesas tiesnesis Aldis Laviņš Baltijas valstu tiesnešu biedrību padomes konferencē runā par morālā kaitējuma atlīdzināšanu civillietās. 11.10.2019. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/>

jāattur vainojamā persona no līdzīgu aizskārumu izdarīšanas nākotnē.²² Minētā atziņa ir nenoliedzami būtiska un inovatīva, jo tajā ietvertais prevencijas mehānisms palīdz sasniegt soda mērķi.

Bez tam tiesai jāpamatojas uz tiesu prakses apkopojumā norādītajām kompensācijas apmēru summām, pielāgojot tās uz nolēmuma pieņemšanas dienu pastāvošai ekonomiskai situācijai valstī – vērtējot ekonomisko izaugsmi, iedzīvotāju labklājības līmeņa celšanos, minimālo mēnešalgu un tās pieaugumu, iztikas minimuma pieaugumu vai samazinājumu, iedzīvotāju vidējos ieņēmumus. Minētām vadlīnijām nav obligāts raksturs, un tiesai, motivējot savu viedokli, ir tiesības atkāpties no tām, izvēloties citādu, konkrētās lietas faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem atbilstošu tiesību normas interpretācijas rezultātu.²³

Jāņem vērā, ka morālā kaitējuma atlīdzība neietver tādu kritēriju kā cietušā iepriekšējā labklājības līmeņa nodrošināšana.²⁴ Augstākā tiesa pamatoti ir noteikusi kompensācijas robežas. Tomēr, paturot prātā to, ka KPL neuzliek par pienākumu cietušajam morālā kaitējuma kompensāciju pamatot, apsverams – ja cietušais šajā gadījumā nenorādītu tādas kompensācijas motīvus, vai tad tā pieteiktajā apmērā arī nebūtu piedzenama? Bet, ja cietušais norādītu, ka nozieguma rezultātā nodarītā kaitējuma dēļ nevar sev nodrošināt iepriekšējo labklājības līmeni un tas viņam izraisa garīgas ciešanas, tad kompensācija būtu piedzenama pieprasītajā apmērā?

Vienā no Senāta lēmumiem pausta atziņa, ka, lemjot par kompensācijas apmēru, jāievēro arī samērīguma princips un apstāklis, ka morālā kaitējuma kompensācija ir tikai viens no kompensācijas veidiem un neaizstāj cietušā mantai un veselībai nodarīto kaitējumu.²⁵ Tiesas arī šobrīd atsaucas uz šo atziņu.²⁶

Tomēr, autores ieskatā, šī atziņa būtu vērtējama kritiski, jo īsti nav skaidrs, ko tiesa ar to ir domājusi. Nav pieļaujams ierobežot cietušā tiesības, kā arī vērtēt to kā tikai vienu no iespējām saņemt kompensāciju, tādā veidā liedzot personai pilnā apmērā izlietot savas pamattiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu.

No visām jau iepriekš apskatītajām atziņām neizriet, ka tiesai būtu jāņem vērā, pirmkārt, to, kādu mantiskā zaudējuma kompensāciju ir pieteicis cietušais, un, otrkārt, to, ka saskaņā ar KPL 350. panta trešo daļu cietušajam neapmierinātības gadījumā ir tiesības prasīt radītā kaitējuma atlīdzināšanu Civilprocesa likumā (turpmāk – CPL)²⁷ noteiktajā kārtībā, tas neizriet arī no likuma normām.

Cietušajam KPL 350. panta trešajā daļā garantētās tiesības – prasīt radītā kaitējuma atlīdzināšanu CPL noteiktajā kārtībā, ja viņš uzskata, ka ar kompensāciju tas pilnībā nav atlīdzināts, līdz ar to nav pieļaujams šīs tiesības pārvērst par pienākumu. Tomēr konstatējams, ka tiesa bieži neizlemj pieteikto kompensāciju, tādā veidā uzliekot cietušajam par pienākumu vērsties tiesā civiltiesiskā kārtībā.

press-release/satversmes-tiesas-tiesnesis-aldis-lavins-baltijas-tiesnesu-asociācijas-konference-ru-na-par-morala-kaitejuma-atlidzinasanu-civillietas/ [aplūkots 17.03.2024.]

²² Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 28.03.2018. lēmums lietā Nr. SKK-13/2018.

²³ Turpat.

²⁴ Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 31.01.2013. lēmums lietā Nr. SKK-47/2013.

²⁵ Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 04.02.2010. lēmums lietā Nr. SKK-8/2010.

²⁶ Piemēram – Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 2023. gada [...] lēmums lietā SKK-[K]/2023; Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 18.09.2012. lēmums lietā Nr. SKK-406/2012; Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 31.01.2013. lēmums lietā Nr. SKK-47/2013.

²⁷ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998.

No tiesu sistēmas efektivitātes viedokļa būtu svarīgi, lai jau kriminālprocesā cietušajam tiktu piespriests taisnīgs un atbilstošs atlīdzinājums. Tādā veidā tiktu samazināta tiesu sistēmas noslodze, jo vienas lietas apstākļi nebūtu atkārtoti jāvērtē dažādās tiesās un arī cietušajam vairākos procesos nevajadzētu atkārtoti pārdzīvot notikumu.²⁸

Neskatoties uz to, ka cietušais, iesniedzot prasību par nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu, ir atbrīvots no tiesas izdevumu samaksas un no personas vainas noziedzīga nodarījuma izdarīšanā pierādīšanas, tomēr cietušajam ir jāpamato kaitējuma apmērs, kā arī jāpierāda, ka šis kaitējums ir radīts ar konkrēto nodarījumu (cēloņsakarība).²⁹ Ņemot vērā to, ka civilprocess notiek saskaņā ar sacīkstes principu, kas nozīmē, ka tiesa nekādā ziņā nesavāc pati pierādījumus vai ziņas, bet pamato spriedumu vienīgi uz prāvnieku sniegtiem pierādījumiem³⁰, vidusmēra cietušajam, neizmantojot jurista palīdzību, tāds pierādīšanas pienākums varētu būt apgrūtināts.

Satversmes tiesa norādīja, ka Satversmes 92. panta trešais teikums ļauj tiesai, balstoties uz racionāliem juridiskiem apsvērumiem, izlemt visus jautājumus, kas skar atbilstīga atlīdzinājuma noteikšanu. Šādas tiesas rīcības pamats ir nevis likumdevēja tiesībspolitiskā izšķiršanās, bet gan Satversmē noteiktās taisnīgas tiesas garantijas.³¹

Neskatoties uz tik plašo judikatūru un tajā ietvertām izsmēlošām atziņām, 2013. gada pētījumā veikta cietušo aptauja, kuras laikā 107 cietušie atbildēja uz jautājumu, vai saņemtā kompensācija ir samērīga nodarītajam kaitējumam. Tikai trešā daļa cietušo (35 %) atzina to par atbilstošu, bet 70 cietušie (65 %) uzskatīja to par nesamērīgu.³²

Doktrīnā ir atzīts, ka, nosakot atlīdzinājumu, tiesa pauž valsts nostāju par aizskarto tiesību un paša tiesību aizskāruma nozīmīgumu, līdz ar to atlīdzinājums demokrātiskā un tiesiskā valstī nevar būt nesamērīgi mazs.³³ Tā, piemēram, A. Laviņš ir norādījis: ja kompensācija ir krietni mazāka par minimālo, ko parasti piešķir Eiropas Cilvēktiesību tiesa par līdzīgu nodarījumu, persona saglabā cietušās statusu Eiropas Cilvēktiesību konvencijas³⁴ 34. panta izpratnē.³⁵

Turklāt autore piekrist R. Matjušinas viedoklim, ka kompensācijas noteikšanas jautājums ir ļoti sarežģīts un uzskatāms par vienu no problemātiskākajiem. Nevienā valstī nav izveidota vienota metodika, kas palīdzētu precīzi aprēķināt atlīdzības apmēru. Katrai metodikai ir savi trūkumi, tomēr minētā jautājuma pētīšana, dažādu kritēriju un pamatu izstrāde un pilnveidošana dos iespēju nākotnē attīstīt morālā kaitējuma atlīdzības institūtu.³⁶

²⁸ Kūtris G. Komentārs Kriminālprocesa likuma 352. pantam, 2019, 945. lpp.

²⁹ Kūtris G. Komentārs Kriminālprocesa likuma 350. pantam, 2019, 928. lpp.

³⁰ Kārklīņš J. Sacīkstes princips un taisnīgums. Jurista Vārds, 11.10.2011., Nr. 41.

³¹ Satversmes tiesas 06.06.2012. spriedums lietā Nr. 2011-21-01.

³² Zavackis A., Judins A., Dzenovska I., Kronberga I., Sīle S. "Sabiedriskais politikas centrs PROVIDUS" (2013) "Atbalsts viktimizācijas prevencijai Latvijā". Pieejams: https://providus.lv/article_files/2456/original/LV_105_finish_document.pdf?1377870490 [aplūkots 14.03.2024.]

³³ Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. 2011, 158.–159. lpp.

³⁴ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950.

³⁵ Laviņš A. Compensation for moral damages in civil cases. 26.09.2019. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/runas-un-raksti/compensation-for-moral-damages-in-civil-cases/> [aplūkots 17.03.2024.]

³⁶ Matjušina R. Kritēriji morālā kaitējuma atlīdzības apmēra noteikšanai. Jurista Vārds, 30.06.2009., Nr. 26.

3. Tiesu prakses par morālā kaitējuma kompensācijas apmēra noteikšanu izpēte un apkopošana

Saskaņā ar 2010.–2011. gada tiesu prakses apkopojumu par morālo kaitējumu situācija, tiesām nosakot kompensāciju apmērus un to pamatojumu, bija šāda.

Tiesas pamatā mēģināja noteikt kompensācijas apmēru individuāli katrā konkrētā gadījumā, taču kompensācija par morālo kaitējumu, kas radīts salīdzināmi līdzīgos apstākļos, nereti tika noteikta visai atšķirīgi, domājams, atkarībā no tā, cik rūpīgi tiek izvērtēti KPL 352. panta pirmajā daļā norādītie apstākļi. Visbiežāk nolēmumos atrodama tikai norāde uz to, kā izdarītais noziedzīgais nodarījums klasificējams saskaņā ar KL 7. pantu, kas pats par sevi ne vienmēr ļauj izdarīt kādus apmēra pamatošanai noderīgus secinājumus.³⁷

Izlemjot jautājumu par nodarītajām fiziskajām ciešanām, parasti tika norādīts tikai uz miesas bojājumu smaguma pakāpi. Taču, kā zināms, miesas bojājumi pēc sava rakstura un izpausmēm ir atšķirīgi, no kā ir atkarīga gan fizisko sāpju pakāpe, gan atveseļošanās iespējas, kas savukārt ietekmē arī garīgo ciešanu līmeni.³⁸

Morālā aizskāruma dziļuma un publiskuma izvērtēšana ir viens no sarežģītākajiem un vismazāk veiksmīgi risinātajiem uzdevumiem. Publiskums vēl tika vērtēts atkarībā no tā, vai kaitējums nodarīts publiskā vietā un citu personu klātbūtnē, bet attiecībā uz dziļumu atsevišķos gadījumos vien varēja atrast norādi, ka morālā aizskāruma pakāpe ir bijusi augsta vai ļoti augsta. Tajā pašā laikā netika ņemtas vērā literatūrā klasificētās piecas ciešanu pakāpes: vieglas ciešanas – īslaicīgas, bez paliekošām sekām; vidēja smaguma ciešanas – ietekme uz indivīda psihisko un fizisko labklājību; smagas ciešanas – simptomātika, kuras novēršanai nepieciešama profesionāla iejaukšanās; sevišķi smagas ciešanas – personības transformācija (psihiskas saslimšanas); ciešanas, kuras izraisa pilnīgu personas sabrukumu.³⁹

Turklāt apkopojuma rezultāti deva pamatu secināt, ka atsevišķos gadījumos tiesas kļūdaini formulē savu attieksmi pret pieteikto kompensāciju.⁴⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments 2009. gada 6. oktobra lēmumā lietā Nr. SKK-23/09 norādījis, ka “tiesai ir jāizlemj un konkrēti jānorāda, vai cietušā pieteiktais morālā kaitējuma atlīdzinājums nav jānosaka, vai arī jānoraida, jo šim apstāklim ir nozīme, vai cietusi persona saglabā tiesības pieteikt prasību civiltiesiskā kārtībā”⁴¹.

Bez tam, motivējot piedzenamā kaitējuma apmēru, tiek norādīti arī citi KPL 352. panta pirmajā daļā neparedzētie apstākļi, no kuriem visbiežāk tiek minēts apsūdzētā materiālais stāvoklis.⁴² Savukārt Augstākā tiesa norādīja, ka, nosakot kompensāciju, tiesai nav pienākuma izvērtēt personas spēju samaksāt to.⁴³ Arī A. Bitāns norāda, ka būtu diskutējams jautājums, vai atbildētāja mantiskajam stāvoklim netiek pievērsta nepamatoti liela uzmanība.⁴⁴

³⁷ Liholaja V. 2010/2011.

³⁸ Turpat.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 01.03.2007. lēmums lietā Nr. SKK-96/2007.

⁴¹ Liholaja V. 2010/2011.

⁴² Turpat.

⁴³ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2017. gada [...] lēmums lietā Nr. SKK-[E]-2017.

⁴⁴ Bitāns A. Tiesību attīstība nemantiskā kaitējuma jomā. Jurista Vārds, 03.12.2013., Nr. 49.

Līdz ar to, ņemot vērā visu iepriekš minēto, autore, izpētot piecdesmit 2023.–2024. gada pirmo instanču tiesu spriedumus, ir konstatējusi:

- 1) neskatoties uz to, ka morālā kaitējuma kompensācijas apmērs ir tikai jānorāda, cietušie bieži to argumentē;
- 2) tiesa judikatūrā paustās atziņas izmanto nekonsekventi, piemēram, vienā spriedumā atsaucas uz samērīgumu, otrā spriedumā – uz atziņām par kompensācijas funkcijām, trešajā – uz vēl citu atziņu. Tomēr galvenokārt tiesa norāda tās formāli, neanalizējot un nepielāgojot tās konkrētās lietas apstākļiem. Tas nozīmē, ka nepastāv vienotas tiesas nostājas, līdz ar to prakse nav vienveidīga.

Turklāt tiesa pēc saviem ieskatiem vērtē arī KPL 352. panta pirmajā daļā norādītos kritērijus. Daļā spriedumu tie vispār netiek vērtēti un pieminēti, citos tiesa vien formāli tos atreferē vai norāda, ka ņem vērā. Vēl daļā spriedumu tiesa izvēlas daļu no kritērijiem, kurus izvērtēt. Kopumā vispār netiek vērtēts noziedzīga nodarījuma raksturs un smagums. Kā piemēru var minēt to, ka abās lietās personas tiek apsūdzētas par KL 126. pantā pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, tomēr pirmajā lietā vainīgais ir izdarījis vienu sitieni ar dūri vīrietim, bet otrajā – vairākkārt ir sitis uz zemes guļošai sievietei, vienlaicīgi viņu pazemojot. Abos gadījumos noteiktā kompensācija ir samērā vienlīdzīga.

Tikai vienā⁴⁵ no piecdesmit apkopotiem spriedumiem tiesa individuāli un padziļināti izvērtēja visus kritērijus.

Līdz ar to secināms, ka kompensācijas tiek vērtētas nekonsekventi, būtībā tiesa vērtē tos apstākļus, kurus vēlas izvērtēt, pārējos ignorējot. Kopumā kompensācijas apmēra noteikšana ir formāla un lielākoties atbilst tiesu prakses apkopojumā norādītām vidējām summām, summas ir samērā nelielas, nav pielāgotas un neatbilst mūsdienu ekonomiskai ainai.

Interesanti ir arī tas, ka daļā no lietām tiesa konstatē morālā kaitējuma esību, presumējot, ka ar katru noziedzīgu nodarījumu personai tiek nodarīts morālais kaitējums, bet daļā izmantojot Civillikuma (turpmāk – CL) 1635. pantā noteikto. Ir arī tādi spriedumi, kur vienlaicīgi parādās abi varianti. Vairākos spriedumos konstatēts, ka tiesa atsaucas arī uz CL 1635. panta trešo daļu, tādā veidā ne tikai definējot morālo kaitējumu, bet arī nosakot, vai cietušajam konkrētā gadījumā ir jāpierāda morālā kaitējuma esība. Autores ieskatā, tāds vērtējums nav pamatots, jo kriminālprocesa regulējums paredz savus vērtēšanas kritērijus un to, ka cietušajam morālā kaitējuma kompensācija nav jāpierāda, bet tikai jānorāda tās apmērs. Kriminālprocesā morālā kaitējuma esība jākonstatē, ņemot vērā faktiskos apstākļus.

Tā, piemēram, ja cietušajam ir nozagts maks, viņš konstatējis to savlaicīgi, nobloķējis banku kartes, citi īpaši svarīgi dokumenti makā neatradās, tad būtu pieņemams, ka ar zādzības faktu radušās negatīvās emocijas nav izraisījušas tādu morālo aizskārums, par kādu pienāktos atlīdzinājums. Tomēr, ja maka zādzības dēļ persona nevarēja aizlidot uz citu valsti, kur viņai bija noteikta svarīga un veselībai nepieciešama operācija, tad morālais aizskārums vērtējams jau augstākā līmenī. Protams, neaizmirstot par subjekta vainas formu šajos gadījumos.

Šajā sakarā norādāms arī tas, ka lielākoties cietušie nevardarbīgos noziegumos paši nepiesaka kompensāciju par nemantisko aizskārums. Tomēr ir iespāids, ka tiesa

⁴⁵ Rēzeknes tiesas 28.02.2023. spriedums krimināllietā Nr. 11331040422.

uzskata, ka tādos noziegumos nemantiskais aizskārums nevar rasties. Autore tādām viedoklim kategoriski nepiekrīt.

Vērtējot pieteiktās un piespriestās summas, jānorāda, ka tiesa parasti nosaka zemāku apmēru par pieprasīto, bet samazinot to atkarībā no pieprasītas summas. Tā, piemēram, aplūkojot divus spriedumus^{46,47}, konstatēts, ka līdzīgos faktiskos apstākļos (apsūdzībā pēc KL 269. panta pirmās daļas abiem cietušajiem nodarīti maznozīmīgi miesas bojājumi, izdarot vienu sitieni ar dūri sejas rajonā, abi cietušie tajā brīdī pildījuši dienesta pienākumus) vienā gadījumā tiesa nosaka kompensāciju 620 *eur* apmērā (ieteiktā kompensācija 1000 *eur*), otrā gadījumā 2000 *eur* apmērā (ieteiktā kompensācija 20 000 *eur*). Līdz ar to secināms: jo lielāku kompensāciju cietušais pieteiks, jo lielāka iespēja saņemt atbilstīgu atlīdzinājumu.

Ņemot vērā visu minēto, konstatējams, ka joprojām nav likvidētas tiesu prakses apkopojumā konstatētās kļūdas, līdz ar to, domājams, tas noved pie nepareizas un nepamatotas kompensācijas apmēra noteikšanas.

Savukārt pozitīvi vērtējams, ka tiesas ievēro Augstākās tiesas norādījumu par to, ka tiesai ir jāizlemj un konkrēti jānorāda, vai cietušā pieteiktais morālā kaitējuma atlīdzinājums nav jānosaka vai arī jānoraida. Kā arī vairākumā tiesas atbilstoši Augstākās tiesas paustajām atziņām nevērtē, vai persona ir spējīga samaksāt noteikto kompensāciju.

Tomēr, vērtējot pastāvošo situāciju, atbildot uz jautājumu “Vai kompensācijas institūts kriminālprocesā ir taisnīgs pret cietušo?”, autore sliecas atbildēt negatīvi.

Kopsavilkums

1. Morālā kaitējuma kompensācijas apmēra noteikšana ir komplikēts un sarežģīts jautājums, jo, pirmkārt, ciešanas un morālo aizskārumu ir grūti izmērīt naudas izteiksmē, otrkārt, nosakot kompensācijas apmēru, jāpatur prātā un jāizvērtē vairāki priekšnoteikumi, treškārt, kā konstatēts lielākā daļā cietušo, piespriestos kompensācijas apmērus uzskata par nesamērīgiem radītajam kaitējumam. Autore uzskata: ja tiesas strikti ievērotu un rūpīgi vērtētu visus izvirzītos priekšnoteikumus, tad cietušo personu apmierināmība ar kompensācijas apmēriem pieaugtu.
2. Tiesai jāievēro visi kompensācijas noteikšanas priekšnoteikumi, lai cietušajam noteiktās tiesības uz kompensācijas pieprasīšanu civiltiesiskā kārtībā nepārvērstos par pienākumu. Turklāt, ievērojot minēto, netiks pārkāpts procesuālās ekonomijas princips.
3. Nepieciešams izveidot jaunu tiesu prakses apkopojumu par nemantiskā kaitējuma kompensācijas noteikšanu. Tajā vajadzētu precizēt un vadlīniju veidā noteikt visus vērtējamus kritērijus, noteikt jaunus kompensācijas apmērus, pielāgojot tos ekonomiskai situācijai valstī. Turklāt apkopojumā sevišķa uzmanība ir jāvelta šobrīd īpaši aktuāliem noziegumiem, kas paredzēti KL 168.¹ pantā, 132. pantā un 132.¹ pantā. Bez tam nepieciešams būtu arī izvērtēt nemantiskā kaitējuma kompensācijas pieļaujamību un apmēru mantiskos noziedzīgos nodarījumos.

⁴⁶ Kurzemes rajona tiesas 10.10.2023. spriedums krimināllietā Nr. 112161049622.

⁴⁷ Rīgas rajona tiesas 26.09.2023. spriedums krimināllietā Nr. 13800001622.